

Парсы тіліндегі дауыссыз дыбыстарға қысқаша шолу жасадық, енді дауысты дыбыстарға қысқаша мағлұмат берсек. Дауысты дыбыстар парсы тілінде екі топқа бөлінеді. Созылыңқы дауысты дыбыстар: – – ; қысқа дауысты дыбыстар: - - . Қысқа дауысты дыбыстарды һәрәкәттар деп те атайды. Һәрәкәт деп аталуының себебі; қысқа дауысты дыбыстар парсы әліппесінде кездеспейді және әріп түрінде емес таңба ретінде жазылады. Алайда осы қысқа дауысты дыбыстардың өзіндік атаулары да бар. Мысалы: зәбәр, яғни ()-ә; зир, яғни ()-е; пиш, яғни ()-о. Парсы тіліндегі созылыңқы дауысты дыбыстар – – сөз басында, сөз ортасында және сөз соңында кездесе береді. Алайда, қысқа дауысты дыбыстар сөз басында міндетті түрде «алеф» арқылы жазылады, сөз ортасында жазылмай тек әріптер араларына таңбаланады, ал сөз соңында қысқа дауысты дыбыстар мүлдем кездеспейді. Мысалы:

- _ _ – *Асман- аспан-* (созылыңқы дауысты дыбыс)
- _ _ – *кучә- көше-* (созылыңқы дауысты дыбыс)
- _ _ – *кии- кім-* (созылыңқы дауысты дыбыс)
- _ _ – *әсб- ат, жылқы* -(қысқа дауысты дыбыс, сөз басында)
- _ _ – *есм- аты, есімі* -(қысқа дауысты дыбыс, сөз басында)
- _ _ – *остад- ұстаз-* (қысқа дауысты дыбыс, сөз басында)
- _ _ – *дәфтәр- дәптер-* (қысқа дауысты дыбыс, сөз ортасында)
- _ _ – *кетаб – кітап-* (қысқа дауысты дыбыс, сөз ортасында)
- _ _ – *гол – гул-* (қысқа дауысты дыбыс, сөз ортасында)

Қорыта айтсақ: Әр тілдің өз заңдылықтары, өз ерекшеліктері бар. Бір тілді оқып-үйрену, тілді меңгеру кезінде осындай ерекшеліктерге мән беру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. И.К. Овчинникова «Учебник персидского языка», Москва 2000.
2. Доктор Парвиз Нател Ханлари «Парсы тілінің тарихы», Тегеран 1998
3. Л.З.Рустемов «Парсы тілінің ізашары», Тегеран 1994.
4. Хасан Ахмади Гиви «Парсы тілінің грамматикасы», Тегеран 2000.

Боранбаева А. Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Boranbaeva.ayman@mail.ru

ТҮРКІ КІРМЕ СӨЗДЕРІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ПАРСЫ ТІЛІНІҢ МЫСАЛЫНДА)

Мақалада парсы тіліне кірген түркі кірме сөздері талданады. Зерттеу кейбір түркі сөздерінің мағынасы тарылғанын көрсетті, сондай-ақ кейбір сөздердің мағыналық жағынан тарылғаны да байқалды. Талдау қазақ және парсы тілдерінің осы заманғы түсіндірме сөздіктеріне сүйене отырып жасалды.

Түйін сөздер: парсы, түркизмдер, кірме сөздер, сөздердің мағынасы.

В статье рассматривается освоение тюркизмов, которые вошли в персидский язык. Исследование показало, что некоторые тюркские слова расширили свою семантику, а также наблюдалось сужение смысла некоторых слов. Анализ сделан на основе современных толковых словарей персидского и казахского языков.

Ключевые слова: персидский, тюркизмы, заимствованные слова, семантика слова.

The article describes the assimilation of Turkic words entered to the Persian Language. The research showed that some Turkic words expanded its semantics, as well as the narrowing of the meaning of some words was observed. Analysis was done on the basis of modern dictionaries of Persian and Kazakh languages.

Key words: Persian, Turkic words, assimilated words, semantic of words.

Тілдің сөздік құрамының тарихи қалыптасу үдерісі әрқашан сөздер мағынасының өзгеруімен қатар жүреді. Осылайша, лексикалық мағына эволюциясы тілдің сөздік қоры дамуының маңызды жолдарының бірі болып табылады. Кірме сөздер кез-келген тілде қабылданғаннан кейін біртіндеп сол тілде семантикалық жағынан дамып, жат топырақта мағынасының өзгеруі де заңды құбылыс. Төл сөздердің өзі де мағынасы жағынан ғасырлар бойы әр түрлі эволюцияны басынан өткізеді. Тілде сөз мағынасының тарылуы да тіл лексикасы дамуында кездесетін құбылыстардың бірі. Парсы тілінде кездесетін түркі сөздерін де бұл құбылыс айналып өтпеген. Сондай-ақ керісінше, сөздер мағынасының ұлғаюы, яғни сөздің қолданылу аясының кеңеюі де тілге тән құбылыстардың бірі. Парсы тіліне кірген кейбір түркі лексикасы да өз мағынасын ұлғайтып, кең мағына беретін сөздерге айналып кеткен. Мұндай мағынадағы өзгерістер халықтың тарихындағы тарихи, әлеуметтік, саяси және экономикалық өзгерістерге байланысты болады. Өйткені тілдің дамуы халықтың тарихына, қоғамның даму тарихына байланысты. Тіл қоғамнан тыс өмір сүре алмайтыны белгілі.

Арабтанушы ғалым Ұ. Т. Алжанбаева араб тіліндегі мағынасы тарылған түркі сөздерін екі подтип түрінде қарастырады. Бірінші подтипке сөздердің тек – түрлік байланысының өзгеруі арқылы болған тарылуды жатқызады. Екінші подтипке көп мағыналы сөздердің тарылуын жатқызады, яғни мұндай жағдайда сөздің көп мағынасының бірі ғана сақталып, қалғандары бұл ұғымды білдіретін төл сөздері болғандықтан, қабылданбай тасталынады [1, 103].

Бірінші подтип бойынша негізгі тілде тек атауы болса, басқа тіл жүйесіне көшкен кезде қабылдаушы тілде тек атауы бұрыннан бар, сондықтан ол тілде тек түр атауына ғана ие болады, яғни жалпылықтан жалқылыққа қарай бейімделу. Мұндай сөздердің қатарына парсы тіліндегі түркі кірме сөздерінің арасынан (қонағлек) сөзін жатқызуға болады. Бұл сөз қазақ тілінде *қонақ күту салты* мағынасын білдіреді:

(қонағлек, қонғола) түркі-моңғол. зат. Үкіметтің қонақтарын қабылдауларға жиналған салықтың түрі [М2. 2731, 2736].

Қонақтық сын. *Қонақ күту, қонақты сыйлау гурпы*. Айтармын хал-жайымды жолыққанда, Жатырқап жат көрмесең сорымызға. Қызайдың аулына біз бір қонақ, Аманат *қонақтығым* мойнымызда (Ә.Найманбаев, Шығ.) [ҚӘТС10. 29].

Түркінің жалпылама ұғымдағы *қонақтық* сөзі парсы тілінде тек бір салық түрінің атауын білдіретін термин сөзге айналған.

Екінші подтипке жататын сөздерді парсы тілінде кездестірдік. Мысалы, *ақ* (ақ) сөзі осындай сөздердің қатарынан табылады.

(ақ) түркі-моңғол. сын. Ақ: (ақ тәппе) Ақтөбе, (ақ орду) Ақорда [М1. 73; Д2. 140; Ж,18].

Ақ¹ сын. 1. *Қардың, сүттің түсіндей аппақ түс*. Қазірде соның түбінде (іннің) қысқы жүні әбден болмаған *ақ* қасқыр жатты (М.Әуезов, Таңд. шығ.). 2. ауыс. *Адал, кінәсіз, жазықсыз*. Қараға жауап бергеннен, *Аққа* берген серт артық (Базар жырау, Шығ.) [ҚӘТС1. 211].

Ақ сөзінің түсті білдіретін мағынасы ғана парсы тіліне кірген, ауыспалы «адал, күнәсіз, жазықсыз» мағыналары бұл сөзге не кірмеген, не сіңісе алмаған.

Парсы тіліне кірген тағы бір түркі сөзі «тонаушы» мағынасындағы *аламанышы* сөзі.

(алман-чи, аламан-чи, әләман-чи) түркі. зат. көне. Тонаушы [М1. 83, 335, 342].

Аламаны зат. *Аламан*. Қашанғы *аламаны* боламыз? (Ш. Мұртаза, Жұлдыз) [ҚӘТС1. 361].

*Аламан*¹зат. 1. *Көпшілік, бұқара*. Осы отырған *аламанның* маңдайалды бір туысқан бауырының қанын төгем дейсің (М.Әуезов, Таңд.). 2. көне. *Шапқыншы қол, жортуылшы топ*. *Аламан* – жортуылшы топ. Көбіне олжа түсіру үшін шапқыншылық жасауға жиналады (ҚҰЭ). 3. *Жаужүрек, алған бетінен қайтпайтын, қайсар адам*. Рысқұл қанша *аламан* болса да, он солдатты ойсырату оңай шаруа емес қой (Ш.Мұртаза, Жұлдыз.) [ҚӘТС1. 359].

*Аламан*²зат. көне. *Қазақ руларының байырғы ұраны*. Қурайдан туған *Аламан*, *Аламан* деп шақырып, Ұран болып тараған. Артық туған ер екен Хақ нұрынан жараған (Кердері Әубәкір, Қазағым).

*Аламан*³сын. *Ұлы, үлкен, аса, зор*. *Аламан* додаға республиканың барлық облыстарынан жүзге жуық аттар қатысты («Егеменді Қазақстан»).

*Аламан*⁴зат. зоол. *Егіске зиян келтіретін ұсақ кеміргіштер тобына жататын тышқанның түрі*. *Аламан* тәрізділердің пішіні дембелше келген, ұршық тәрізді және мойын бөлімі жақсы жетілген. Артқы аяқтары алдыңғы аяқтарына қарағанда ұзындау, бес башпайлы (ҚҰЭ).

*Аламан*⁵зат. зоол. *Бүркіттің ақиығы, алғыр тұқымы*. Бұл - бүркіттің ішіндегі ақиық *аламан* деген тұқымы (Қ. Әбдіқадыров, Мақташы) [ҚӘТС1. 360].

Бұл сөз парсы тілінде бір ғана мағынаны білдірсе, бұл мағына қазақ тілінде көп мағынасының бірі ғана.

Құндақ сөзі парсы тілінде *жасалық және мылтықтың құндағы* мағыналарына ғана ие: (қондақ, қондақә) түркі. зат. 1. Жаңа туылған баланың қол-аяғын қозғалмайтындай етіп орайтын мата.

"

«Бәчче ра дәр қондақ-э сефид мипичәнд вә дәр нәну миخابәнд» (Недайәт). «Баланы ақ құндаққа орап, аспалы бесікте ұйықтатады» (Хедаят). 2. Мылтықтың ағаш бөлігінің түп жағы. [М2. 2734; А2. 1732].

Құндақ зат. 1. *Баланы бесікке салғанға дейінгі ораған бөлеуі, жөргекке оралған қалпы*. Көтеріп алып баланы, *Құндаққа* орап алады (Батырлар жыры). 2. *Өлгеннен кейін оралатын мата, кебін, көрге салу*. Қуыстап салса *құндағына*, Кіретін көрге ұқсамақ, Тағдыр жоқ өлмей тұрмағына, Өмірді өлім тұсамақ (Ш.Құдайбердиев, Шығ.). 3. *Зат сынбау, бүлінбеу үшін жасалған қажетті қорап, қап, сауыт*. Дәрмен бұрауын босатып, домбыраны *құндағына* салды да, столға үңілді (Т.Әлімқұлов, Сейтек). 4. *Мылтықтың дүмі мен ұңғылы, темірін бекітіп тұратын ағаш бөлік*. Қорғамбектің *құндағы* сынық мылтығы бар. Ашуы мен жабуы бір ақырзаман (Б.Майлин, Шығ.) [ҚӘТС10. 350].

Келесі мағынасы тарылған сөз – *жатақ* сөзі.

(йатақ, йәтақ) түркі. зат. Төсек, ұйықтайтын жер [М4. 5258; Д50. 35, 200].

*Жатақ*¹ зат. 1. *Мекен, тұрақ*. Құнанбай кішкене қаланың тап ортасындағы көк шатырлы үлкен ағаш үйді *жатақ* еткен (М.Әуезов, Абай). 2. *Ұйықтайтын бөлме, жатын бөлме*. Ал тұрақты мекенжайдың, ондағы оттық, *жатақ*, қонақ бөлмелерінің жасауы киіз үйдікіне біршама ұқсас болғанымен, өзіндік ерекшеліктерін сақтап қалған (Ө. Жәнібеков, Жолайрықта).

*Жатақ*² зат. *Егіншілікпен айналысқан, отырықшы тұрмысқа, көшке н байырғы қазақ қоғамындағы әлеуметтік жік*. Мен өзім ұстамын. Кедей жатақ қазақ ұста болады-дағы (М. Жұмабаев, Шығ.).

*Жатақ*³ зат. жерг. *Жатқанда қиетін тақия сияқты бас киім. Жатақты тек еркектер ғана киеді* (Қаз.тілі. диал. сөздігі).

*Жатақ*⁴ зат. жерг. *Судың асты, табаны*. Шөп судың *жатағына* шықпайды, айналасына шығады (Қаз. тілі. диал. сөздігі).

*Жатақ*⁵зат. жерг. *Қайықтағы адам жататын жер* (Қаз.тілі. диал. сөздігі).

*Жатақ*⁶зат. *Орынан тұрмай, бауырын көтере алмай жата беретін ауру*. Балапанның астына тобылғы төсеп қой, тұғырға отыруға жарап, оған қонғанша *жатақ* болып өліп қалады (С. Бегалин, Уақыт) [ҚӘТС6. 183].

Ал парсы тіліндегі мағынасына келсек, «мекен, тұрақ түгілі, ұйықтайтын бөлме» мағынасының өзі тарылып, құр төсекті ғана білдіретін сөзге айналған.

Мағынасы тарылған келесі түркі сөзі – *ақуыз*. Бұл сөз тек бір ғана сөздікте түркі лексикасы ретінде көрсетілген.

(ағоз, ағуз) түркі. зат. Жаңа туған сиыр мен қойдың сүті, ұрғашы малдың төліне алғаш туған күні беретін сүті, уыз [Ж,18].

Ақуыз зат. 1. *Жұмыртқаның ағы*. В витамині жұмыртқаның *ақуызында*, сүттен жасалған тағамдарда, жемістер де болады (Қ.Шамкенов, Жеміс). 2. биол. *Ағза тіршілігіне қажетті, күрделі органикалық заттар*. *Ақуыз* дене клеткаларының қалыптасып, өсуі үшін маңызды. Ет, балық, ірімшік пен бұршақта, сүт жұмыртқада белок мол («Жас Алаш»). 3. *Төлдеген малдың сарыуыздан кейінгі сүті*. Енесінің *ақуыз* сүтіне ең алдымен төлін тойғызған дұрыс. // Мезгілі толмаған, жетілмеген. [Қарақаттың Ақбалаға] – Неден шошындың? Көзіңе бірдеңе елестеді ме? Жеті айлық бала біреу «тәйт» десе де түсе қалады. Қазір нағыз шепік кезі...*ақуыз* шағы ғой... – деді жаны ашығансып (Ө.Нұрпейісов, Қан мен тер) [ҚӘТС1. 282].

Байрақ сөзі де осындай мағынасы тарылған сөздердің бірі болып табылады.

(бәйрәк, бейрәк) түркі. зат. Түрлі-түсті, боялған ту, таяқтың басына іледі және ол топтың, партияның, діни сектаның немесе мемлекеттің белгісі болып табылады [М1. 623, Д11.498].

Байрақ зат. 1. көне. *Аңның құйрығынан, түсті матадан, жібек шашақтан, жылқының құйрығынан жасалып, найзаның немесе арнайы сырықтың басына бекітілген ежелгі әскербасылық дәреже белгісі*. Қолға алып, ту мен *байрақ* көтереді, Жетсек деп жауға жылдам жүгіреді, Жүргенде таулы жерден табандатып, Тас ұшып талай жерге кетер еді (Т. Ізтілеуов, Рүстем). 2. *Ту, жалау*. Батырдан кеңес сұрасаң, қылыш, мылтық, *байрағын* айтады, Қасапшыдан кеңес сұрасаң, пышағы мен қайрағын айтады (Мақал). 3. *Желеу түрткі*. Ал Құрманғазының творчестволық ауыздануына Исатай көтерілісі идеялық нысана, *байрақ* болды. 4. < нем. Standarte>. Мемлекет басшысының жоғары лауазымдық белгілерінің бірі. Қазақстан Республикасы Президентінің байрағы. 5. Белгі, нысан. Махаббаттың байрағы, Өн емес, бұл жас жүректер сайраны, Махаббаттың көтерілген байрағы. Маңдайынан бір-ақ тартып күндігін Аспандағы тыңдап қапты айдағы (А.Хангелдин, Қыз жүрегі) [ҚӘТС2. 601].

Кейбір түркі сөздері парсы тілінде бастапқы мағынасын ұлғайтып, кең мағына беретін сөздерге айналып кеткені байқалады. Осындай сөздердің бір тобына төменде тоқталамыз.

Мұндай сөздердің қатарына *ашу* етістігінен алынған *ашар* сөзі жатады. Бұл сөз парсы тілінде өрісі кеңейіп, кәсіптік құрал мағынасына ие болған. Қазіргі заманда «техникада

қолданылатын бұрайтын кілт» мағынасын да білдіреді. Бұл сөзбен жасалған тіркестер осындай бұрайтын кілттің алуан түрлерінің атауы да болып табылады:

(ачар) түркі. зат. 1. Құлыптың кілті. 2. Гайка, бұрайтын кілт. 3. Ойып істеуге арналған қалам [Д2. 44; М1. 33; Ж.11; А1. 21].

Ашар зат. жерг. Кілт. Есіктің ашарын жоғалтып алып, үйге кіре алмай отырғанымыз (Қаз. тіл. диалек. сөздігі) [ҚӘТ2. 260].

Демек, тілімізде кірме *кілт* сөзінің түркілік баламасы тек жергілікті говорда ғана қолданылып, әдеби тілде парсы сөзі оның орнына жұмсалып жүр. Қазақ тілінде бұл сөз кілт мағынасында тек жергілікті говорларда ғана қолданылады, керісінше оның орнына қазақтың әдеби тілінде парсының *кілт* сөзі пайдаланылады. Ежелден ата-бабаларымыз тұрмысқа қажетті заттарды қаладан, базары бар жерлерден мал және мал өнімдеріне ауыстырып сауда жасап келді. Қаладағы саудагерлер негізінен парсы тілді тәжіктер немесе тілдері солардың ықпалына ұшыраған түркі тілдес отырықшы сарттар болғандықтан, тұрмыстық заттар атауларында парсы кірме сөздерінің көптеп кездесуінің бір себебі осында жатқан болар.

Келесі қарастырылатын сөз - *ақта* сөзі.

(ахтә, әхта, әхтә) түркі. сын. 1. Піштірілген хайуан (көбіне атқа байланысты) немесе адам. 2. сөйл. Әтек еркек, бетінде сакал-мұрты жоқ, еркектік қасиеті жоқ еркек. 3. зат. көне. Ат, жылқы [М1. 33, 169; А1.99, 101].

*Ақта*⁴=ет. мал шар. *Кестіру, тарттыру, піштіру*. Ұрғашысы – дөнежін, еркегі – сәуірік, *ақтап* пішкені дөнен аталады (Ата салтыңды аяла) [ҚӘТС1. 272].

Бұл сөздің әтек еркек мағынасы әлі күнге дейін парсының сөйлеу тілінде қолданылады. «Піштіру» мағынасындағы түркі етістігі парсы тілінде әр түрлі мағына беретін зат, есім сын есімдерге айналып кеткен.

Бұл күні парсы тілінде архаизмге айналған *аталық* сөзі қазақ тілінде де көнерген сөздердің қатарында:

(ата-лиқ, ата-лиғ, ата-лиқ) түркі. зат. көне. 1. Шешенің күйеуі, әке орнындағы адам. 2. Тәрбиеші. 3. Қорғаушы. 4. Сефеви дәуіріндегі мансаптың түрі [М1. 133; Д3. 987; А1. 15, 82].

Аталық зат. 1. көне. *Хан ордасында тақ мұрагеріне әскери тәрбие беретін жоғары мәртебелі адам. Аталық* (өзі) тәрбиелеген ханзада билікке жеткен соң оның кеңесшісі қызметін атқарған (ҚҰЭ). 2. тар. Орта ғасырдағы түркі мемлекеттерінде ханның жасынан асып уәзір дәрежесіне жеткен адамға берілетін биік мансап атауы. Ал жарлыққа оның мөрі хан мөрімен бірдей жүреді. Аталық атағын алмаған уәзірде ондай дәреже болмайды (К. Халиди, Тауарих) [ҚӘТС2. 92].

Дегенмен де бұл сөз парсы тілінде тек мансап атауын білдіруден мағынасы ұлғайып, туыстық атау ұғымын да білдіретін сөзге айналған.

Аяқшы сөзі қазақтың әдеби тілінде ас таситын, адамдарға дастарқан басында қызмет көрсететін адамға қаратыла қолданылса, парсы тілінде беретін мағынасы семантикалық жағынан әлдеқайда кеңіген.

(әйақ-чи, әйақи) түркі. сын. көне. 1. Шарап құюшы. 2. Аспаз. 3. Дастархан иесі. 4. Қызметші [М1. 411, Д8. 538].

*Аяқшы*¹ зат. *Тамақ құюшы, ас тасушы (адам)*. Кел, *аяқшы*, қымыз құй. Көпке бер де, маған бер. Уақыт салды ауыр күй, Жан қысылып, ақты тер (Ш. Құдайбердиев, Шығ.).

*Аяқшы*² зат. жерг. *Жәрдемші, қой қоздағанда жәрдем беруші, көмекші, сақпанышы* [ҚӘТС2. 329].

Осындай сөздердің қатарына *топ* сөзі де жатады. Қазақ тіліндегі *топ* сөзі- отты қару түрінің атауы. Алайда бұл сөз қазіргі қазақ тілінде көнеріп, оның орнын *зеңбірік* сөзі ауыстырған. Алайда бұл сөз қазіргі тілде аздаған фонетикалық өзгерістермен «ойын, спортта қолданылатын шар түріндегі» мағынада қолданылады.

Топ зат. көне. *Зеңбірек*. Он мың әскер аттанып, Үш жүз алпыс *топ* алып, Зеңбірекке оқ салып, Жүрген жерді тазартып (Қамбар батыр) [ҚӘТС14. 272].

Доп зат. *Режеңкеден, жүннен не пластмасса сияқты басқа серіппелі нәрседен жұмыр етіп жасалатын шар.* Доп ойнап жүр топ бала, Тепкілесіп, таласып. Көк өрімдей боп қана, Бәрі де тұр жарасып (Ө. Тұрманжанов, Таңд. өлеңд.) [ҚӘТС4. 717].

Бұл сөздің парсы тіліндегі мағыналарына қарасақ, оның әлдеқайда ұлғайғанын, кеңігенін көреміз.

(туп) түркі. зат. 1. Отты соғыс қаруларының бір түрі, оның көмегімен үлкен снарядтар алысқа атылады және оның түрлері көп. Зеңбірек. 2. Әртүрлі ойындарда қолданылатын доп. 3. Мата тоқу фабрикаларында фабрианың таңбасын үстіне қағып қоятын матаның бумасы. 4. сөйл. Адамды қорқыту үшін қолданылатын ауыр, дөрекі сөздер. 5. сөйл. Өте жақсы. (қареш туп эст) Жұмысы өте жақсы. (взеш туп эст) Жағдайы өте жақсы [М1. 1160; М2. 2239; А1. 679].

Келесі мағынасы ұлғайған түркі лексикасына *құлаш* сөзі жатады.

(қолладж) түркі. зат. көне. 1. Садақты күшпен тарту. 2. көне. Екі қолдың ұзындығына негізделген ұзындық өлшемі. 3. зат. сөйл. Темекі трубасы мен муштекі ұзақ сору. (қалладж зэдән) етіс. сөйл. Темекі трубасы мен муштекті ұзақ сору [М2. 2705; Д38. 388; А2. 1725].

Құлаш зат. 1. *Иық деңгейіндегі кере созылған екі қол ұшының арасы.* Серікқали алдында тұрғандарды түгел құшақтағысы келгендей *құлашын* кең жайды (Қ.Исабаев, Соңғы ерлік). 2. *Екі қол ұшының арасындағы ұзындыққа тең өлшем.* 1838 жылғы мәлімет бойынша, Бұқарда *құлаш* 142,24 см болған. Қазақстанда негізінен Бұхар *құлашы* қолданылған (ҚСЭ) [ҚӘТС10. 296]. Қазақ тіліндегі «екі қол арасы немесе соған тең өлшем» мағынасындағы тар мағынасы парсы тілінде ұлғайып, темекі тартуға қатысты қолданылатын сөзге айналған. Тіпті бұл сөздің негізінде күрделі етістік те жасалған.

Мағынасы кеңіген тағы бір түркі сөзі – *қайыс* сөзі:

(қәйш, қейш) түркі. зат. 1. Былғары. 2. Былғары белдік. 3. Шаштараздар ұстараның жүзін шығаратын тері. 4. Ашымаған қамырдан жасалған нан [М2. 2767; Д38. 555].

Қайыс зат. 1. *Ер-тұрман әбзелдері мен әртүрлі тұрмысқа қажетті заттар жасау үшін арнайы өңдеген, берік болатын мал терісі.* Қазір қай қазақ *қайыс* үшін бесті өгізін сояды (Ә.Сараев, Бозқырау). 2. ауыс. *Берік, мықты, қайыстай төзімді (адам).* Ақылы, ажарымен тең болып келген әйелдер, аңдауымда, *шиқайыс* ! (Т.Ізтілеуов, Асықпа, абайла) [ҚӘТС9. 79].

Тағы бір мағынасы кеңіген түркі сөзі – *жайлау*. Көшпенділік өмір салтына қатысты бұл сөз парсы тілінде қолданылу аясы кеңіткен. Қазіргі Иранда көшпелі өмір салтын ұстайтын тайпалар саны күрт кеміп кетті. Олардың қазіргі ирандықтардың мәдениеті мен қоғамына әсері бұрынғыдай емес, азайып кеткен. Осы себептерге байланысты болар, *жайлау* сөзі де заман ағымына қарай бейімделіп, отырықшы парсылардың тілінде жаңа мағынаға ие болып, *саяжай* ұғымында қолданылып жүр.

(әйлақ, йайлақ, йәйлақ, йейлақ) түркі. зат. 1. Жазда ауа райы тамаша, жазғы демалысқа баратын жер. Қазіргі тілде *саяжай* мағынасында қолданылады. 2. Көшпенділер жазда көшетін жер. (йейлақ вә қешлақ) зат. а) Қысқы және жазғы тұратын орын. ә) Жазғы және қысқы сапар немесе жазда не қыста тұратын орынның ауысуы.

(йәйлақ о қешлақ кәрдән) етіс. Жазғы және қысқы орынды ауыстыру [М1. 418; М4. 5277; Д50. 333; Ж. 445; А2. 2655, 2678].

Жайлау зат. *Малдың жазғы алыс жайылымы.* Елдің сәні келеді, Өрісі жайылым кең болса, Екі жағы малға жай *Жайлауы* шалқар көл болса (Базар жырау, Шығ.) [ҚӘТС5. 578].

Осылайша жоғарыда берілген мысалдардан байқағанымыздай біршама түркі сөздері парсы тілінде осы тілдің ішкі заңдылықтарына толық түрде бағынып, фонетикалық және грамматикалық қана емес, семантикалық жағынан да өзгерістерге ұшыраған. Кейбір түркі сөздері парсы тіліне кіргеннен кейін өзінің тар мағыналы шеңберінен шығып, көп мағыналы сөздерге, немесе керісінше бастапқы көп мағыналылығынан айрылып, бұрынғыдан да азырақ мағына беретін сөзге айналған. Парсы тіліндегі түркі сөздерінің көп мағыналы сөздерге айналуы олардың сапа жағынан дамығандығының дәлелі болып табылады. Себебі,

жаңа мағына жасайтын сөздер сапа жағынан дамыған, тұрақтанған сөздер болып табылады. Негізінен тілде тың мағыналар жасауға байырғы тума сөздер ұйытқы болады. Демек, бұл түркі сөздері парсы тіліне әбден сіңісіп, сол тілдің төл сөзіндей біте қайнасып кеткен деп айтуға әбден болады.

Қорыта айтқанда, тіл мәдениеттің, оны сақтаушы, жеткізуші халықтың айнасы болғандықтан, тілдік бірліктер, сол тілде сөйлейтін халықтың тұрмыс-тіршілігінің мазмұны болып табылады. Қазақ және парсы тілдеріндегі және кез-келген тілдегі ұлттық-мәдени семантика, яғни сол тілде бейнеленетін, тіркелетін және ұрпақтан ұрпаққа берілетін елдің қоғамдық құрылымы, оның фольклоры, көркем әдебиеті, өнері, ғылымы, сондай-ақ тұрмысы, салт-дәстүрі, тарихының ерекшеліктерінің тілдік мағынасы аса қызықты. Тілдің ұлттық-мәдени семантикасы – сол тілде сөйлейтін халықтың тарихының, мәдениетінің көрінісі. Халықтың тарихы неғұрлым көне болған сайын, оның тілінің құрылымдық мазмұны да бай бола түспек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алжанбаева Ұ.Т. Араб тіліндегі түркізмдер. - Алматы: Қазақ университеті, 2001.-145 б. Түсіндірме сөздіктер
1. Moin M. Farhang-e farsi. Dj -1,2,4. – Tehran: Sefehr, 1375/1996.
2. Dehhoda A.A. Logatname-ye Dehhoda. Dj -2, 3, 8, 11, 38, 50. – Tehran: Sirius, 1375/1996.
3. Жеменей И. Парсыша-қазақша сөздік. – Алматы: Зерде, 2003.
4. Anvari Hasan. Farhang-e feshorde-ye sohan. Dj -1, 2. – Tehran: Sohan, 1382/2003.
5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 1,2,4 Т. Алматы: «Арыс» баспасы, 2006.
6. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 5, 6 Т. Алматы: «Арыс» баспасы, 2007.
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 9 Т. Алматы: «Арыс» баспасы, 2008.
8. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 10 Т. Алматы: «Арыс» баспасы, 2009.
9. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 14 Т. Алматы: «Арыс» баспасы, 2013.

Джумабеков К.Ж.

Магистрант 2 курса Казахского университета
международных отношений и мировых языков имени Абылай хана.

СОВРЕМЕННЫЙ СУФИЗМ В ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТАХ В СУДАНЕ

The article is devoted to research of modern sufi ordens of the modern ethno-political conflicts connected with a problem of separatism. The author examines how Sufism one of the causes of ethno-political conflict in the Sudan

Keywords: Sufi orders, Sudan, ethnic conflicts, religious conflicts, religion.

Мақалада қазіргі суфизмнің Судандағы этносаяси қақтығыстардағы, сепаратистік қозғалыстардағы ролін зерттеу сөз болады. Автор сопылық ордендер арасындағы қайшылықтардың Судандағы этносаяси қақтығыстарға өз әсерін тигізгендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: сопылық ордендер, Судан, этносаяси қақтығыстар, дінаралық қақтығыстар, дін.

Война в Судане сегодня – это крупнейший этнополитический конфликт на Африканском континенте. Причины его, на первый взгляд, очевидны: два этноса – коренное чернокожее население провинции, занимающееся земледелием, и представители кочевых арабских племен, преимущественно скотоводы, - истребляют друг друга в борьбе за жизненное пространство – земли сельскохозяйственного назначения.

Для внутривосточной жизни полиэтнического и поликонфессионального Судана характерно наличие в постколониальный период ряда конфликтов и трений, трудно